

بررسی تطبیقی چاپ‌های مختلف از کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» بر پایه مقابله (نمونه خوانی)

عارف صحت^۱

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۰؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۰

چکیده

کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» از نگاشته‌های منتسب به ابن بابویه (م ۳۲۹ق)، پدر شیخ صدوق است. نسخه‌های این اثر که در موضوع «غیبت» نگاشته شده، تا زمان علّامه مجلسی در دسترس نبود. علّامه مجلسی نسخه‌ای قدیمی از آن را یافت و شاگرد ایشان، شیخ عبد الله بحرانی صاحب عوالم العلوم، از آن، رو نویسی کرد. در حال حاضر، دو نسخه از این کتاب در دسترس است. این کتاب سه بار منتشر شده است. بررسی تطبیقی و مقابله این چاپ‌ها با یکدیگر نشان می‌دهد که هر کدام دارای امتیازها، ویژگی‌ها و اشکال‌هایی است. در این میان، چاپ «آل البيت» به تصحیح و تحقیق آقای «سید محمد رضا حسینی» بهتر از دو نشر دیگر است؛ هرچند اشکالات هر سه تحقیق به اندازه‌ای است که این اثر را از تصحیح فنی جدید بی‌نیاز نمی‌کند. مقابله این چاپ‌ها با یکدیگر به کشف خطاهای ناشران و محققان این کتاب کمک کرده و زمینه را برای تصحیح متن و انتشار دوباره اثر فراهم می‌کند.

واژگان کلیدی

علی بن حسین ابن بابویه، تصحیف، تصحیح و تحقیق متون، مقابله متون حدیثی، متن پژوهی حدیثی، کلام نقلی

درآمد

میراث حدیثی پیشوایان شیعه به طرق مختلفی از جمله کتابت حدیث که مکتب تشیع بر آن استوار شده، به ما رسیده است. در این میان، گذشت زمان و کمبود امکانات، مشکلاتی را در مسیر نقل و انتقال این میراث ارزشمند پدید آورده است؛ مشکلاتی در زمینه استنساخ و ابزار آن، سهو و خطای کاتبان، جایگزینی حروف، افتادگی یا زیادت حروف و کلمات و جملات، بخشی از این اشکالات

۱. دانش‌پژوه مؤسسه میراث کتاب و سنت.

است. با گذشت زمان و ایجاد صنعت چاپ، نسخه‌های خطی محدود در دست خواص، تبدیل به نسخه‌های چاپی با تیراژ بالا در دست همگان شد. اما این صنعت هم نتوانست مشکلات یادشده را از بین ببرد؛ بلکه این اشکالات، شکل تازه‌ای به خود گرفتند. اشتباه در حروف‌چینی، خطای خوانش نسخه و اموری از این دست که به خاطر کم‌دقتی یا بی‌دقتی برخی پژوهشگران و ناشران به وجود آمد، اشکالات آثار حدیثی را وارد فضای جدیدی نمود. مقابله حرف به حرف و کلمه به کلمه، راهی برای کشف قوت و ضعف‌های یک چاپ نسبت به چاپ‌های دیگر و یا نسبت به نسخه‌های خطی است.

در پیشینه این موضوع، به جز چند مقاله که توسط دانش‌پژوهان مؤسسه میراث کتاب و سنت نگاشته و در مجله «دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث» به چاپ رسیده، اثر دیگری یافت نشد. همچنین نسبت به کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» نیز هیچ گزارش فعالیت مقابله‌ای یافته نمی‌شود. این تحقیق برای نخستین بار سه چاپ از کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» را با هم مقابله کرده و نتایج آن را گزارش می‌کند.

۱. تعریف

مقابله یا نمونه‌خوانی متن به تطبیق واژگان دو متن با یکدیگر و گزارش مناسب این مقایسه گفته می‌شود. گاهی هر دو متن، نسخه خطی است یا چاپی و یا رایانه‌ای و گاهی تلفیقی از اینهاست. مهارت مقابله، یکی از مراحل پژوهش‌های متن‌محور حدیثی است.^۲ پژوهش‌های متن‌محور، یکی از سه گونه فعالیت علمی در حوزه حدیث‌پژوهی به شمار می‌رود.^۳

۲. هدف از مقابله

گاهی مقابله بین دو نسخه خطی انجام می‌شود که هدف از آن، یافتن اشکالات و قوتها و یا ارزش‌گذاری نسخه‌ها از نظر قدمت، خوانایی خط، کمی خطاهای نگارشی و اموری از این قبیل است. همچنین گاهی برای کشف و شناسایی نسخه اصل، یک چاپ قدیمی که به نسخه مورد استفاده خود اشاره‌ای نکرده، با نسخه خطی مقابله می‌شود. گاهی پس از تایپ یک نسخه خطی، مقابله بین آن دو متن انجام می‌گیرد که به جهت تدقیق در متن و مطابقت آنهاست. همچنین گاهی مقابله میان دو یا چند نسخه خطی به این علت است که نمی‌توان بدون مراجعه به متون متعدّد یک حدیث، درباره‌ی واژه‌ای از یک روایت، حکم صادر کرد و چیزی را به معصوم نسبت داد. گاهی مقابله بین نسخه چاپی و نسخه خطی با هدف کشف اشکال‌های تایپی و میزان دقت محقق و ناشر انجام می‌شود. در مجموع هدف از مقابله حدیث، تدقیق متن حدیث است.

۲. درسنامه مقابله، محمد مهدی احسانی‌فر، مؤسسه میراث کتاب و سنت.

۳. برای کسب اطلاعات بیشتر رجوع شود به مجله علوم و معارف قرآن و حدیث، بهار ۱۳۹۶، ش ۱۰، طرح دوره تخصصی «حدیث پژوهی متن محور».

۳. اهمیت مقابله

امروزه کتاب‌های مختلف توسط ناشران مختلفی در تیراژ بالا انتشار می‌یابد. همه این ناشران از دقت یکسانی در تحقیق و نشر برخوردار نیستند. بهترین شیوه برای شناسایی ناشران و محققان دقیق و غیر دقیق مقابله متون است. این کار به کشف چاپ برتر یک کتاب برای معرفی و استفاده پژوهشگران و همچنین ایجاد انگیزه و رغبت در ناشران برای حرکت به سوی انجام تحقیقات بهتر و دقیق‌تر کمک می‌کند. همچنین فواید مهم دیگری از جمله کشف نقل معنای یک حدیث یا نقل‌های متفاوت از یک کتاب را می‌توان برشمرد.

۴. معرفی کتاب

«الامامة و التبصرة من الحيرة» از جمله تألیفات منتسب به «ابی الحسن علی بن حسین بن بابویه القمی» پدر شیخ صدوق (م ۳۸۱ق) است.^۴ این اثر پیرامون موضوع «غیبت» به نگارش در آمده و قدیمی‌ترین عنوان از مجموعه کتاب‌هایی است که اصحاب امامیه حول این موضوع نوشته‌اند و به دست ما رسیده است. تا زمان علّامه مجلسی (م ۱۱۱۱ق) دسترسی به نسخه‌های این کتاب میسر نبود. در زمان او و با کمک دولت صفویه، مجلسی دسترسی گسترده‌ای به منابع پیدا کرد. یکی از نسخه‌هایی که او یافت، دست‌نویسی قدیمی از کتاب الامامة و التبصرة بود که فاصله زیادی تا مؤلف نداشت. نسخه‌های موجود این کتاب شامل ۲۳ باب و ۸۷ حدیث است. احادیث موجود در اثر، همه احادیث موجود نزد مؤلف در این موضوع بوده، بلکه چنان چه او در مقدمه می‌گوید، احادیثی با طرق معتبر را آورده است. در این مجموعه، روایاتی دیده می‌شود که کتاب الامامة و التبصرة، نخستین منبع دسترسی شیعه به آن احادیث محسوب می‌گردد.

سوک‌مندانه، نسخه‌های موجود کتاب در سه موضع، افتادگی دارند و در این دو با هم مشترکند. این افتادگی پس از حدیث ۶۸ و نیز بعد از حدیث ۷۷ رخ داده و معلوم نیست که چند حدیث، حذف شده است. در واقع بین حدث ۶۸ و ۶۹ و نیز بین حدیث ۷۷ و ۷۸، بخشی از متن، افتاده است. همچنین این کتاب به صورت ناقص الآخر به دست ما رسیده و نسخه‌های موجود، از امامت امام رضا (ع) به بعد را ندارد. برخی گفته‌اند مؤلف کتاب را ناتمام گذارده و برخی نیز گفته‌اند که ادامه اثر به دست ما نرسیده است.

۵. نسخه‌های خطی «الامامة و التبصرة من الحيرة»

در فهرستگان نسخ خطی ایران «فنخا» و فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران «دنا» هیچ نسخه‌ای برای این کتاب به ثبت نرسیده است. بنا بر اظهار محققان کتاب، تا زمان مرحوم علّامه مجلسی (ره)

۴. محققان کتاب در انتساب آن به مؤلف هیچ تردیدی ندارند و این مطلب را در مقدمه تحقیق خود روشن کرده‌اند.

هیچ اطلاعی از نسخه‌های این کتاب در دست نبود. مرحوم مجلسی دوم با دست‌یابی به نسخه‌ای از این اثر، در ضمن مصادر بحار الانوار از آن استفاده می‌کند:

الفصل الاوّل فی بیان الاصول و الکتب المأخوذ منها و هی ...
کتاب الامامة و التبصرة من الحيرة للشيخ الاجل ابی الحسن علی بن
الحسین بن موسی بن بابویه والد الصدوق طیب الله تربتهما و اصل
آخر منه او من غیره من القدمات المعاصرین له و یتظهر من بعض
القرائن انه تألیف الشیخ الثقة الجلیل هارون بن موسی التلعکبری
رحمه الله.

ردیف	نسخه	کاتب	تاریخ کتابت	توضیحات	مکان
۱	نسخه المجلسی	فرغ من تحریر هذا الکتاب اقلّ العباد علما و عملا و اکثرهم جهلا و زللا الراجی عقو ربه الراحم: ابن محمّد رضا، محمد، یدعی قاسم، عفی الله عزّ و علا عن سیناتهما مع النبی و الولی و ذریتهما، حامدا مصليا مستغفرا	شهر رجب المرجّب سنة سبع و تسعین بعد [الـ] الف الهجرية [کتب من نسخة الحمیری فی شهر المحرم نسة تسع و سبعین و اربعمئة هجریة]	مخطوطة عليها آثار القدم، مکتوبة بالخطّ الفارسی الواضح، تقع فی ۷۶ صفحة، فی کل صفحة ۱۲ سطرا، فی بعض السطور بیاض بمقدار کلمات کما وقع فیها نقص فی موضعین	مکتبة السيد محمّد علی الروضاتی الاصفهانى
۲	نسخة العوالم	کتب الحسین بن علی بن الحسین الحمیری	[قال ناسخ العوالم] قد اقتبست هذه النسخة من نسخة هی بخط المصنّف و قوبلت معها بالدقة فی شهر المحرم سنة تسع و سبعین و اربعمئة هجرية	اورده المحدث الشیخ عبد الله بن نور الله البحرانی، هذا الکتاب ضمن مجلّد من موسوعة عوالم العلوم و المعارف. نسخة مکتوبة بخطّ النسخ الواضح، تقع فی ۱۶ صفحة، کل صفحة تحتوی علی ۳۰ سطرا، و کتاب واحد من ثلاثة کتب هو ثانيها.	مکتبة المرعشى

بررسی تطبیقی چاپ‌های مختلف از کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» بر پایه مقابله (نمونه‌خوانی)

۶. نسخه‌های چاپی کتاب

الامامة و التبصرة در سه چاپ عرضه شده است:

- نشر مدرسه امام مهدی (عج) با تصحیح محققان آن

- چاپ مؤسسه آل البيت در ضمن تحقيق بر روی مصادر بحار الانوار با تحقيق آقای

محمد رضا حسینی

- چاپ مجلسی^۵

مدرسه امام مهدی (عج) اولین مرکزی بوده که به نسخه‌های این کتاب، که بعد از مرحوم مجلسی دوباره مفقود شده بود، دسترسی پیدا کرده و در سال ۱۳۶۳ش برای اولین بار آن را چاپ می‌کند.

در این چاپ از دو نسخه برای تصحیح استفاده شده است. مقدمه این تحقیق، ناقص بوده و در خصوص شیوه تصحیح و انتخاب نسخه‌ها سخنی به میان نیاورده است. با بررسی متن کتاب، روشن می‌شود که محقق، دو نسخه را با هم تلفیق کرده و گویا هیچ یک را به عنوان نسخه پایه یا اصل برنگزیده است. محقق، حتی نسخه الف و ب را نیز مشخص نکرده و تنها با مراجعه به نسخه‌ها می‌توان فهمید که در هر جا از چه نسخه‌ای بهره برده است. محقق در پایان کتاب، روایاتی را از منابع دیگر گردآوری کرده و تحت عنوان مستدرک ارائه می‌دهد.

مؤسسه آل البيت در سال ۱۳۶۵ش این کتاب را برای دومین بار چاپ کرده و در سال ۱۳۷۰ش آن را به طبع دوم می‌رساند. محقق کتاب در مقدمه مفصلی، روش تحقیق را بیان می‌کند. همچنین در پایان مقدمه، مستدرکی برای آن می‌آورد که مشتمل بر روایات هم‌موضوع با نسخه موجود، از طریق مؤلف است. این چاپ به نسبت چاپ مدرسه امام مهدی (عج) از مقدمه کامل‌تر و دقیق‌تری برخوردار بوده و همانند چاپ مدرسه امام مهدی (عج) از همان دو نسخه، بهره گرفته است. در این تحقیق نسخه عوالم به عنوان نسخه «أ» و نسخه مجلسی به عنوان نسخه «ب» قرار داده شده است. محقق در مورد تعارض دو نسخه، اصل را مقدم می‌کند و زمانی که برای آن وجه احتمالی باشد آن را در پاورقی ثبت می‌کند. محقق تلاش کرده که در گزینش کلمات، صحیح‌ترین کلمه موجود در هر نسخه را در متن آورده و غیر آن را در پاورقی گزارش کند. البته او گاهی کلمه‌ای را که در هیچ یک از دو نسخه وجود ندارد بلکه در منابع دیگر به نقل از ابن بابویه آمده، ترجیح می‌دهد و آن را در متن می‌آورد. حتی در مواردی، کلمه‌ای را متناسب با رأی خویش در متن آورده که هیچ مستندی در نسخه‌ها یا منابع دیگر ندارد. تحقیق محمد رضا حسینی، یک بار هم در قم توسط دار زین العابدین، چاپ شد.

در هر دو تحقیق، محققان آن چه را که از غیر دو نسخه خطی وارد متن کرده‌اند در کروشه □ قرار داده‌اند. همچنین به مصدر و وجه این انتخاب نیز اشاره کرده و عبارات منقول از آیات قرآن و اقوال رسول خدا و ائمه علیهم‌السلام را در بین گیومه قرار می‌دهند.

۵. انتشارات مجلسی با مدیریت علی‌رضا لکنزایی غیر از انتشارات «مکتبه العلامه المجلسی» است و فعالیت اختصاصی در حوزه کتب حدیثی ندارد.

چاپ مجلسی، ترجمه کتاب به قلم سجّاد خانی آرانی است که تاکنون دو بار به سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۹۵ خورشیدی در قم طبع شده است. با اینکه نشر مجلسی، تحقیقی از کتاب ارائه نکرده بلکه صرفاً ترجمه‌ای عرضه نموده، در یک مورد، اقدام به عنوان‌دهی کرده است که در جدول، می‌آید.

۷. تفاوت عناوین و فهرست‌های سه چاپ

گویا عناوین فصل‌های این کتاب، از سوی مؤلف ارائه شده است؛ اما یک مورد از عنوان‌ها در نشر مدرسه امام مهدی (عج) از قلم افتاده و در فهرست نیامده است (ش ۲ در جدول). همچنین در چاپ هر دو مرکز، مواردی را محقق، عنوان‌گذاری کرده است. تفاوت عناوین در جدول زیر قابل مشاهده است:

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه	توضیحات
۱	اسباب اختلاف الروایات	۹	اسباب اختلاف الروایات و موجبات الحیرة والاشتباه	۴۸		۱۴۲	
۲	باب الوصیة من لدن آدم <small>عليه السلام</small>	۱۴۳			الباب [۱] باب الوصیة من لدن آدم <small>عليه السلام</small> و فيه حديث الأوصیاء. ^۶	۳۰۲	
۳		۱۴۳	گفتار ششم: امامت امام حسن و امام حسین	۳۱۹	الباب [۶] امامة الحسن و الحسين <small>عليهما السلام</small>	۳۰۳	چاپ مدرسه امام مهدی (عج)، این عنوان را در فهرست نیآورده است.

بررسی تطبیقی چاپ‌های مختلف از کتاب «الامامة و التبصرة من الحیرة» بر پایه مقابله (نمونه‌خوانی)

۶. عنوان ارائه شده در فهرست، مطابق با عنوان به کار رفته در متن کتاب نیست.

	۳۰۳	الباب [۵] ان الامامة لا تصلح الا في ولد الحسين دون ولد الحسن <small>عليه السلام</small> ^۷			۱۴۳	باب ان الامامة لا تصلح الا في ولد الحسين من دون ولد الحسن عليهما و على ابيهما السلام	۴
	۳۰۳	الباب [۱۱] امامة <u>الباقر <small>عليه السلام</small></u>			۱۴۳	باب امامة الباقر: <u>ابى جعفر محمد</u> <u>بن على <small>عليه السلام</small></u>	۵
	۳۰۳	الباب [۱۷] امامة ابى الحسن على بن موسى <u>الرضا <small>عليه السلام</small></u>			۱۴۴	باب امامة ابى الحسن على بن موسى <small>عليه السلام</small>	۶
هر سه چاپ، این عنوان را به صورت یکسان آورده‌اند زیرا در نسخه‌ها سقط روی داده است.	۳۰۳	الباب [۱۸] من مات و ليس له امام مات ميتة جاهلية ^۸		گفتار هیچ‌کدام: (هرکس امامش را نشناسد، کافر می میرد)	۱۴۴	باب فى ان من مات وليس له إمام مات ميتة جاهلية	۷
به جهت سقطی که در نسخه صورت گرفته عنوان این باب توسط محققان افزوده شده است.	۳۰۴	الباب [۲۱] من انكر واحداً من الائمة <small>عليهم السلام</small>			۱۴۴	باب فى من انكر واحداً من الائمة <small>عليهم السلام</small>	۸

۷. عنوان ارائه شده در فهرست، مطابق با عنوان به کار رفته در متن کتاب نیست.

۸. عنوان ارائه شده در فهرست، مطابق با عنوان درج شده در متن نیست.

۹	المستدرک	۱۴۴		خاتمة النسخة ^۹	۳۰۴	
۱۰	باب امامة أبي جعفر محمد بن علي الجواد و ابي الحسن علي الهادي (ع)	۱۴۴	گفتار بیست و چهارم: امامت امام جواد گفتار بیست و پنجم: امامت امام هادی	فهرستی برای مستدرک ندارد		اختلاف در مستدرک

۸. تفاوت سه چاپ در متن

متن این سه چاپ تفاوت‌های اندکی با یکدیگر دارد. در ادامه به نمونه‌هایی از این اختلاف‌ها اشاره می‌شود.

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه	توضیح
۱	قال الشيخ ابوالحسن علي بن الحسين بن موسى بن بابويه الفقيه رحمه الله ^{۱۰}	۹	قال الشيخ ابوالحسن علي بن الحسين بن موسى بن بابويه الفقيه ^{۱۱}	۴۸	قال الشيخ ابوالحسن، علي بن الحسين بن موسى بن بابويه، الفقيه رحمه الله ^{۱۲}	۱۴۱	

۹. از این جا به بعد، فهرست چاپ‌ها تفاوت‌های عمده‌ای با یکدیگر دارند.

۱۰. هذا السطر من راوی الكتاب كما هو ظاهر.

۱۱. این عبارت به صورت عنوان آورده شده و هیچ گونه تذکر و توضیحی ندارد.

۱۲. در پاورقی کتاب آمده که این عبارت در هر دو نسخه وجود دارد ولی گویا از زیادات مستنسخان است.

تبویب از سوی مترجم چاپ مجلسی	۱۷۱	[۲۳] و عنه	۱۱۶	باب امامة الامام علی بن ابی طالب ^{۱۳} -۲۳ و عنه	۴۲	۲۳ - و عنه	۲
	۱۸۷	باب ان الامامة لا تكون في اخوين بعد الحسن و الحسين ^ع	۱۵۸	(۸) باب في ان الامامة لا تكون في اخوين بعد الحسن و الحسين	۵۶	۸- باب في ان الامامة لا تكون في اخوين بعد الحسن و الحسين ^ع	۳
	۲۲۱	باب معرفة الامام [امامته] و انتهاء الامر اليه بعد مضى الاول	۲۳۶	باب معرفة الامام انتهاء الامر اليه بعد مضى الاول	۸۴	باب معرفة الامام انتهاء الامر اليه بعد مضي الاول	۴

۹. اختلاف در آیات

آیات قرآنی در سه چاپ به سه شکل مختلف آمده است! نمونه‌هایی در جدول زیر ذکر شده است:

صفحه	آل البيت	صفحه	مجلسی	صفحه	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه
۱۴۱	لو اتبع الحق اهواءهم [عليها]، فسدت السموات و الارض و من فيهن ^{۱۶}	۴۴	لو اتبع الحق اهوائهم لفسدت السموات و الارض و من فيهن ^{۱۵}	۸	لو اتبع الحق اهوائهم لفسدت السموات و الارض و من فيهن ^{۱۴}	۱

۱۳. در این بخش، مترجم عنوانی اضافه کرده و در پاورقی به آن اشاره کرده است: «العنوان مآ».

۱۴. در پاورقی این چاپ آمده: «اقتباس من آية ۷۱ من سورة المؤمنون ۲۳».

۱۵. در پاورقی، آدرس آیه آمده است: مؤمنون ۷۱.

۱۶. در پاورقی این چاپ آمده: اضعافه لاحتياج الصلة الى ضمير عائد الى الموصول (در این جا چاپ آل البيت به آیه بودن آن هیچ اشاره‌ای نکرده است).

۲	فانّ الله - تبارک و تعالی - يقول: «انّ الله یامرکم ان تؤدّوا الی الامانات الی اهلها» ^{۱۷}	۷۹	فانّ الله تبارک و تعالی يقول: «ان الله یامرکم ان تؤدوا الی الامانات الی اهلها» ^{۱۸}	۲۲۶	فانّ الله تبارک و تعالی يقول: (الدوا الامانات الی اهلها)	۲۱۷
---	--	----	--	-----	--	-----

۱۰. تصحیف

اختلاف‌هایی که در مقابله میان دو متن دیده می‌شود، به نسبت مکان، علت و نتیجه نام‌گذاری می‌گردد. یکی از این حالات اختلافی دو متن، تصحیف است. اگر بخشی از متن به چیزی شبیه یا نزدیک به آن تغییر پیدا کند، تصحیف یا جایگزینی رخ داده است.^{۱۹}

تصحیف در گذشته، ناشی از بی‌دقتی در خواندن و نوشتن احادیث بود. امروزه نیز بی‌دقتی تایپست و مقابله‌گر ریشه وجود تصحیف در متون چاپی است. برای چاپ یک متن حدیثی، باید چند بار آن را با متن اصلی مقابله کرد. بی‌دقتی، کم‌حوصلگی و عجله می‌تواند موجب بروز اشتباه شود. گاهی در یک چاپ، اختلاف نسخه‌ها در پاورقی تذکر داده می‌شود، اما در برخی از اوقات، خود این پاورقی‌ها به جهت نداشتن اسلوب واحد و پیروی نکردن از شیوه‌نامه درست، سبب دگرگونی و اشتباه در چاپ‌های بعدی می‌شوند.

در مقابله‌گزینی سه چاپ از کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» مواردی از تصحیف یا تفاوت در حروفچینی یافته شد که برخی از آنها به نسخه خطی بازمی‌گردد و برخی دیگر به بی‌دقتی محقق. نمونه‌هایی از این تفاوت‌ها در جدول زیر ارائه می‌شود:

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه
۱	بما وفقهم لذلک	۷	بما وفقهم لذلک	۴۰	لما وفقهم لذلک	۱۳۹

۱۷. در پاورقی این چاپ آمده: الآية ۵۸ من سورة النساء.

۱۸. در پاورقی آدرس آیه آمده است: نساء ۵۸

۱۹. معجم مصطلحات الرجال و الدرابة، ص ۱۶۲.

۲	علیه <u>عن</u> الكلام	۷	علیه <u>من</u> الكلام	۴۰	علیه عن الكلام	۱۳۹
۳	عن عباده - لحارت الأسماع	۷	عن عباده، لحارت الاسماع	۴۰	عن عباده، <u>لحادت</u> الاسماع	۱۳۹
۴	و <u>غربت</u> الافهام عن حمله <u>غروبها</u> عن كيفية الله	۷	و <u>غربت</u> الافهام عن حمله، <u>غروبها</u> عن كيفية الله	۴۰	و <u>عزبت</u> الافهام عن حمله، <u>عزوبها</u> عن كيفية الله	۱۳۹
۵	التي تمنع التقديم و <u>التأخير</u>	۸	التي تمنع التقديم و التأخير	۴۲	التي تمنع التقديم والتبجيل ^{۲۰}	۱۴۰
۶	جعل الداعى معهودًا بالمجاورة، و الدعوة مشهورة <u>بالمجاورة</u>	۸	جعل الداعى معهودًا بالمجاورة، و الدعوة مشهورة بالمجاورة	۴۲	جعل الداعى معهودًا لا مجاورة، و الدعوة مشهورة <u>بالمجاورة</u>	۱۴۰
۷	و جعل عباده على اختلاف <u>هممهم</u> و اتساع خلائقهم	۸	و جعل عباده على اختلاف هممهم و اتساع خلائقهم	۴۲	و جعل عباده على اختلاف <u>همهم</u> و اتساع خلائقهم	۱۴۰
۸	و فى دينه القيم	۸	و فى دينه القيم	۴۴	[و] فى دينه القيم	۱۴۱
۹	و قد قبض اليه منهم العدد الكثير، اذ هو <u>الحق</u> ان لا يحاسب ألا بحجة	۱ ۶	و قد قبض اليه منهم العدد الكثير، اذ هو الحق ان لا يحاسب ألا بحجة	۶۴	و قد قبض اليه منهم العدد الكثير، اذ هو <u>يحق</u> ان لا يحاسب ألا بحجة	۱۴۸
۱۰	فسمى اماماً و <u>لما</u> هو، و اظهر <u>القول</u>	۱۶	فسمى اماماً، و لما هو، و اظهر القول	۶۴	فسمى اماماً: <u>فاما</u> هو اظهر <u>القول</u> ^{۲۱}	

۲۰. کذا الظاهر، و كان فى النسختين «التأخير» و لا معنى له.

۲۱. در پاورقی به این تصحیح اشاره شده اما هیچ علامت نگارشی به کار نبرده است.

۱۱	و اوصی محوق الی <u>عثمينا</u> و اوصی <u>عثمينا</u>	۲۲	و اوصی محوق الی عثمينا و اوصی عثمينا	۷۴	و اوصی محوق الی <u>عثميشا</u> ^{۲۲} و اوصی <u>عثميشا</u>	۱۵۴
۱۲	اللهم لا تخل الارض من حجة لك على خلقك ظاهر أو <u>خاف</u> مغمور	۲۶	اللهم لا تخل الارض من حجة لك على خلقك ظاهر او خاف مغمور	۸۶	اللهم لا تخل الارض من حجة لك على خلقك ظاهرا او <u>خافيا</u> مغموراً	۱۵۸
۱۳	عن ابی عبد الله الحذاء	۴۲	عن ابی عبد الله الحذاء	۱۱۶	عن ابی <u>عبيد</u> الله الحذاء ^{۲۳}	۱۷۱
۱۴	عن محمد ابن علی بن ^{۲۴} عمر بن علی بن ابی طالب	۴۲	عن محمد بن علی بن عمر بن علی بن ^{۲۵} ابی طالب	۱۱۶	عن محمد بن علی ^{۲۶} عن عمر بن علی بن ابی طالب	۱۷۱
۱۵	فسماهم حتى انتهى الی ابنه	۶۳	فسماهم حتى انتهى الی ابنه	۱۷۴	فسماهم حتى انتهى الی <u>ابيه</u> ^{۲۷}	۱۹۷
۱۶	سعد، عن احمد بن <u>محمد</u> ، و ^{۲۸} محمد بن الحسين، عن محمد بن اسماعيل بن بزيع	۵۹	سعد، عن احمد بن محمد، و محمد بن الحسين، عن محمد بن اسماعيل بن بزيع	۱۶۲	سعد، عن احمد بن <u>محمد</u> ، عن محمد بن الحسين، عن محمد بن اسماعيل بن بزيع	۱۹۱

۲۲. فی «ب»: عثميشا، فی الموضعين و فی الاكمال: غثميشا

۲۳. کذا صححنا اسم الرجل، وكان فی النسختين «ابی عبدالله الحذاء».

۲۴. کذا فی نسختين، ولذی يظهر من ملاحظة مصادر هذا الحديث و مصادر الحديث الآتی برقم ۲۷ سندا و متنا، ان کلمة «بن» تصحيف للكلمة «عن» و ...

۲۵. در این عبارت به تصریح هر سه چاپ، تصحیف صورت گرفته و «عن» تصحیف «بن» است، اما توجه به نسخه آل البيت نشان می‌دهد که محل قرار دادن شماره پاورقی صحیح نیست.

۲۶. هذا هو الصحيح، وكان فی النسختين «بن» بدل «عن» و هو تصحيف ...

۲۷. کذا الصحيح، و كان فی النسختين «ابنه» وهو تصحيف، حيث ان عنوان الباب «امامة ابی جعفر» فيقتضى ما اثبتناه.

۲۸. پاورقی کتاب در این جا بحث سندی می‌کند.

۱۱. درج و سبقت

یکی دیگر از خطاهایی که در مقابله کشف می‌شود، زیادت یا افتادگی در متن یا سند حدیث است که در اصطلاح به آن «درج» و «سبقت» می‌گویند.^{۲۹} گاهی برای تشخیص این که مورد کشف شده، زیادت است یا طرف مقابل آن، افتادگی است، مسیری طولانی باید طی شود.^{۳۰}

در مقابله سه چاپ کتاب الامامة و التبصرة آسیب‌هایی یافت شد که در جدول زیر به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود:

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه	توضیحات
۱	و تحجرت بالتقدیس و التفضیل	۸	و تحجرت بالتقدیس و التفضیل	۴۲	و تحجرت بالتقدیس و التفضیل ^{۳۱}	۱۴۰	
۲	فالحمد لله على جميع هذه النعم الحسنة حمدا يؤدي به الحق	۸	فالحمد لله على جميع هذه النعم الحسنة حمدا يؤدي به الحق	۴۴	فالحمد لله على جميع هذه النعم منه حمدا يؤدي به الحق	۱۴۱	
۳	و حاش لله ان يجعل خلفاء في عباده	۱۶	و حاش لله ان يجعل خلفاء في عباده	۶۴	و حاش لله ان يجعل خلفاء في عباده	۱۴۹	
۴	اخرج بقوم الى الشهادة لهم معك و اشر بنفسك لله	۳۹	اخرج بقوم الى الشهادة لهم معك و اشر بنفسك لله	۱۰۴	اخرج بقوم الى الشهادة لهم معك و اشر بنفسك لله	۱۶۶	
۵	فقد آتينا آل ابراهيم الكتاب و الحكمة و آتيناهم ملكا عظيما	۴۱	فقد آتينا ابراهيم الكتاب و الحكمة و آتيناهم ملكا عظيما ^{۳۲}	۱۰۸	فقد آتينا آل ابراهيم الكتاب و الحكمة آتيناهم ملكا عظيما	۱۶۹	

۲۹. مقباس الهداية، ج ۱، ص ۱۸۷.

۳۰. آسیب‌شناخت حدیث، ص ۷۴.

۳۱. كذا الظهار، و كان في النسختين: «و تحجرت بالتقدیس».

۳۲. این اختلاف به علت اشکال در چاپ است که «آل» پاک شده.

	۱۸۳	عن ابی جعفر <small>عليه السلام</small> [عن آيائه] ٣٤	۱۵۴	عن ابی جعفر <small>عليه السلام</small> عن آيائه قال:	۵۴	عن ابی جعفر <small>عليه السلام</small> (عن آيائه) ٣٣ قال:	٦
	۱۸۷	محمد بن يحيى، عن محمد بن احمد، عن علي بن محمد، عن القاسم بن محمد، عن سليمان بن داود المنقري، عن محمد بن الحسين الواسطي، عن يونس بن عبدالرحمن، عن [الحسين بن] ثوير بن ابي فاختة:	۱۵۸	محمد بن يحيى، عن محمد بن الحسين الواسطي، عن يونس بن عبدالرحمن، عن [الحسين بن] ثوير بن ابي فاختة	۵۶	محمد بن يحيى، عن محمد بن الحسين الواسطي، عن يونس بن عبدالرحمن، عن [الحسين بن] ثوير بن ابي فاختة: ٣٥	٧
درج به جهت اضافه و حذف پراتنز	۱۹۵	فقال علي بن الحسين <small>عليه السلام</small> لمحمد: ابدأ، فابتهل الى الله و سله ان ينطق لك ثم سله	۱۶۸	فقال علي لمحمد: ابدأ، فابتهل الى الله، و سله ان ينطق الحجر لك، ثم سله	۶۱	فقال علي <small>عليه السلام</small> لمحمد: ابدأ، فابتهل الى الله، و سله ان ينطق [الحجر] لك، ثم سله	٨
	۲۱۵	بابي و امي	۲۲۰	بابي انت و امي!	۷۷	بابي انت و امي	٩

۳۳. ما بين المعقوفين لم يرد في النسختين، و إنما ورد في ما نقله صاحب بشارة المصطفى، و كذا البحار.

۳۴. اخرج الصدوق في الامالي، ص ۳۲۷ و اكمال الدين، ص ۲۰۶ عن ابيه (المؤلف) مثله.

۳۵. پاورقی کتاب، چند عبارت را از دیگر كتب گرفته که در دو نسخه کتاب نیست.

۱۰	و یلمّ به الشعث	۷۸	و یلمّ الشعث	۲۲۰	و یلمّ به الشعث	۲۱۶
۱۱	قال: فقال ابی: بابی انت ولد بعد؟	۷۸	قال: فقال ابی: بابی انت! ولد بعد؟	۲۲۲	قال: فقال ابی: بابی انت و امی ولد بعد	۲۱۶
۱۲	قال: فقال: کان ابی فی زمن لیس هذا زمانه	۷۸	قال: فقال: کان ابی فی زمن لیس هذا زمانه	۲۲۲	قال: فقال لی: کان ابی فی زمن لیس هذا زمانه	۲۱۶
۱۳	ثمّ قال: اخبرک یا با عمارة	۷۸	ثمّ قال: اخبرک یا با عمارة	۲۲۲	ثمّ قال: اخبرک یا ابا عمارة	۲۱۶
۱۴	فخرج مغبراً	۸۵	فخرج مغبراً	۲۴۰	فَخَرَجَ عَلَيَّ مُعَبِّراً	۲۲۲
۱۵	متی هو؟ قال: یا مهزم، کذب الوقّاتون، و هلك المستعجلون، و نجا المسلمون، و الینا یصیرون.	۹۵	متی هو؟ قال: یا مهزم، کذب الوقّاتون، و هلك المستعجلون، و نجا المسلمون، و الینا یصیرون.	۲۶۸	متی هو؟ فقال: یا مهزم، کذب الوقّاتون، هلك المستعجلون، و نجا المسلمون، و الینا یصیرون.	۲۳۶

۱۲. قلب

آسیب دیگری که در مقابله کشف می‌شود، جا به جایی بخشی از متن با بخشی دیگر از همان متن است که به آن «قلب» گفته می‌شود.^{۳۶} در مقایسه سه چاپ یادشده تنها در یک مورد، قلب دیده شد که نشر آل البیت آن را در پاورقی توضیح داده است.

۳۶. مقباس الهدایة، ج ۲، ص ۲۸۸.

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه
۱	نعم و ولیت غسله و تکفینه، و ما کان ذالک لیلی منه غیرى	۸۵	نعم، وولیت غسله و تکفینه، و ما کان ذلک لیلی منه غیرى.	۲۴۰	نعم، و ولیت غسله و تکفینه، و ما کان لیلی ذلک ^{۳۷} منه غیرى	۲۲۲

۱۳. تفاوت معنادار در علائم

یکی دیگر از تفاوت‌های سه چاپ یادشده، در بهره‌گیری از علائم است. این تفاوت‌ها زمانی مهم خواهد بود که معنای خاصی را به مخاطب القا کند. نمونه‌هایی از این تفاوت را در جدول زیر می‌توان مشاهده کرد.

شماره	مدرسه امام مهدی (عج)	صفحه	مجلسی	صفحه	آل البيت	صفحه	توضیحات
۱	فقال له محمد: فادع انت، یابن [أخی] ^{۳۸} و سله	۶۲	فقال له محمد: فادع انت یابن أخی! و سله	۱۶۸	فقال له محمد: فادع انت، یابن أخی، و سله	۱۹۵	در چاپ مجلسی به جهت استفاده نکردن از علامت ضروری کروش، درج صورت گرفته. در چاپ مدرسه امام مهدی (عج) اصل، مشخص نیست.

بررسی تطبیقی چاپ‌های مختلف از کتاب «الامامة و التبصرة من الحيرة» بر پایه مقابله (نمونه‌خوانی)

۳۷. کذا الصحیح، وکان فی نسختین: «ذلک لیلی منه».

۳۸. فی الاصل: «أخ».

در چاپ مدرسه امام مهدی <small>علیه السلام</small> ، نسبت به عبارت داخل گروه هیچ توضیحی نیامده. سایر تفاوت‌ها نیز روشن است.	۱۷۵	علی أمکة] فخرجتُ حتی جئتها، فاخبرتها، و قلت: قال لی استأذن لی علی امک [۳۹ و هو ذا هو خلفی	۱۲۶	علی امکة فخرجتُ حتی جئتها، فاخبرتها و قلت: قال لی: استأذن لی علی امکة و هو ذا هو خلفی	۴۶	علی امک فخرجتُ حتی جئتها، فاخبرتها و قلت: قال لی: استأذن لی علی امک و هو [ذا هو] خلفی	۲
--	-----	--	-----	---	----	---	---

۱.۴. اشکال در تبیین روش تحقیق و بیان اختلاف نسخه

برای چاپ هر کتاب و انجام هر پروژه تحقیقی، داشتن شیوه‌نامه ضروری است. در این روش‌نامه، باید مراحل کار به شکل روشن بیان شود. اما در نشر مجلسی، پژوهشگر به شیوه تحقیق اشاره‌ای نکرده و در نشر مدرسه امام مهدی (عج)، تنها بخشی از روش خود را بیان نموده است. در نشر آل البیت که شیوه تحقیق به صورت کامل بیان شده، نمونه‌های متعددی تخلف از روش‌نامه دیده می‌شود. هر کدام از این اشکالات می‌تواند منشأ درج و سقط و تصحیف برای کسانی باشد که به این چاپ‌ها اعتماد می‌کنند. در جدول زیر نمونه‌هایی از زبان تبیین نکردن آیین‌نامه و عدم ذکر اختلاف نسخه، مشاهده می‌شود:

نویسنده	صفحه	آل البیت	صفحه	مجلسی	صفحه	مدرسه امام مهدی (عج)	شماره
نشر آل البیت اشاره‌ای به اختلاف نسخه نکرده.	۱۴۳	لولا کتمان الوقت والمسآرة به لما استدلّ علیه بالصیحة	۵۰	لولا کتمان الوقت و المسآرة به، لما استدلّ علیه بالصیحة	۱۱	لولا کتمان الوقت و المسآرة به، لما استدلّ علیه بالصیحة ^{۴۰}	۱

۳۹. ما بین المعقوفین لم یرد فی (ب).

۴۰. هذا هو الظاهر، و کان فی النسختین: «الصحة».

نشر آل البيت اشاره‌ای به اختلاف نسخه نکرده.	۱۴۹	و مما يدل على التقية، ويُرشد إلى ان الاخبار الكثيرة	۱۱۸	ومما يدل على التقية و يرشد الى ان الاخبار الكثيرة	۱۵	ومما يدل على التقيّة و يرشد الى ^{٤١} ان الاخبار الكثيرة	۲
نشر آل البيت اشاره‌ای به اختلاف نسخه نکرده.	۱۷۲	سلام بن ابى عمرة ^{٤٢}	۱۱۸	سلام بن ابى عمرة	۴۳	سلام بن ابى عمرة ^{٤٢}	۳
نشر آل البيت اشاره‌ای به اختلاف نسخه نکرده.	۱۷۳	و يدخل جنة وعدنيها ربي، قَصَبِهَا غرسه ربي بيده	۱۱۸	و يدخل جنة وعدنيها ربي، قضييا غرسه ربي بيده	۴۳	و يدخل جنة وعدنيها ربي قَصَبِياً ^{٤٤} غرسه ربي بيده	۴
مدرسه امام مهدي (عج) اشاره‌ای به اختلاف نسخه نکرده و نیز این مدرسه و نشر مجلسی، از گروه استفاده نکرده.	۱۷۵	على أمك] فخرجت حتى جئتها، فأخبرتها، وقلت: قال لي استأذن لي على أمك ^{٤٥} و هو ذا هو خلفي	۱۲۶	على امك. فخرجت حتى جئتها، فأخبرتها وقلت: قال لي: استأذن لي على امك و هو ذا هو خلفي	۴۶	على امك فخرجت حتى جئتها، فأخبرتها وقلت: قال لي: استأذن لي على امك و هو [ذا هو] خلفي	۵
تغییر شیوه بیان اختلاف نسخه در چاپ آل البيت.		ثم وصيته للحسن ^{٤٦} تسليم الى الحسن	۱۳۸	ثم وصيته للحسن، و تسلم الحسن الى الحسن	۴۹	ثم وصيته للحسن، و تسلم ^{٤٦} الحسن الى الحسن	۶
عدم توضیح درباره علامت (خ) در چاپ مدرسه امام مهدي (عج).	۱۹۴	و عهد الی فی ذلك قبل ان يستشهد بساعة	۱۶۸	و عهد الی من ذلك قبل ان يستشهد بساعة	۶۱	و عهد الی من (فی/ خ) ذلك قبل ان يستشهد بساعة	۷

۴۱. فی (ب): فِدْنِ السَّنَةِ.

۴۲. کذا فی (ب) واستظهار هامش (أ) لكن فی متن هذه النسخة: «حمزة».

۴۳. بدون اشاره به اختلاف نسخ.

۴۴. کذا و فی (ب) قصبها.

۴۵. ما بین المعقوفین لم یرد فی (ب).

۴۶. کذا فی النسختين، لكن فی العلل: تسليم الحسن للحسن.

۴۷. کذا فی نقل علل الشرائع، وكان فی کتابنا: «تسلم».

تفاوت واژگان و عدم ذکر توضیح در پاورقی دو نشر دیگر.							
مصدر عبارت داخل کروشه در چاپ آل البيت بيان نشده. نشر مجلسی به صورت موردی، کار تحقیقی انجام داده. حروفچینی مدرسه امام مهدی (عج) دقیق نیست.	۱۹۴	انّ الله تعالى - لما صنع [الحسن] مع معاوية ما صنع، بدا الله	۱۶۸	ان الله تعالى لما صنع مع معاوية ما صنع ^{۴۸} بدا لله	۶۱	ان الله - تعالى - لما صنع مع معاوية ما صنع، <u>بدالله</u>	۹
اختلاف نسخه در چاپ آل البيت بيان نشده.	۲۱۷	و لا تكفر نعم الله	۲۲۴	و لا تكفر نعم الله	۷۹	و لا تكفر ^{۴۹} نعم الله	۱۰
حروفچینی مدرسه امام مهدی (عج) دقیق نیست. نداشتن اسلوب واحد در بیان پاورقی‌ها در نشر آل البيت.	۱۹۴	بدا لله، فالآن ^{۵۰} لا يجعل الوصية و الامامة	۱۶۸	بدا لله فألی ان لا يجعل الوصية و الامامة	۶۱	<u>بدالله</u> فألی ان لا يجعل الوصية و الامامة	۱۱

۴۸. فی مختصر البصائر: «انّ الله تبارک و تعالی لما صنع الحسن مع معاوية».

۴۹. وردت هذه الكلمة فی (أ) بتشديد الفاء.

۵۰. کذا فی کتابنا، لکن فی مختصر البصائر الدرجات: «لبي ان يجعل» بدل قوله «فالآن لا يجعل» و لعلها: «فألی ان لا يجعل».

۱۵. تفاوت سه چاپ در مستدرک‌های ارائه شده

محقق نشر مدرسه امام مهدی (عج) بر این باور است که مؤلف، کتاب را تا امامت امام هشتم تکمیل کرده است. شاید علت این گمانه، وجود خاتمه در انتهای دو نسخه ناقص کتاب باشد. سپس محقق برای بخش ناقص کتاب، مستدرکی آماده کرده و در صفحه آغازین این مستدرک توضیحی یک خطی داده که آن چه در این مستدرک آمده، از روایات مرحوم شیخ صدوق از پدرش در این موضوع است.^{۵۱}

در مقدمه مترجم نشر مجلسی، درباره مستدرک کتاب چنین گفته شده:

نشر امام مهدی (عج) در آخر کتاب، ۱۵ باب اضافه کرده و روایاتی را که از علی بن بابویه نقل کرده، از کتاب شریف «کمال الدین» استخراج و تحت عنوان «المستدرک...» به کتاب ملحق نموده است. اما در صفحه آغازین مستدرک به نام «ملحقات» می‌نویسد: از آن جایی که صفحاتی از این کتاب شریف ناپدید شده است،^{۵۲} ما برای تکمیل مطلب و استفاده بیشتر عموم، قسمت‌هایی از همین کتاب شریف را که به این موضوع اشاره دارد و نیز از «بحار الانوار» علامه مجلسی روایاتی را ذکر می‌کنیم.

با مراجعه به این دو مستدرک، روشن می‌شود که مستدرک چاپ مدرسه امام مهدی علیه السلام با مستدرک نشر مجلسی متفاوت است؛ در حالی که هیچ اشاره‌ای به این تفاوت نشده است. نشر آل البیت مستدرک را در پایان کتاب نیاورده بلکه فهرستی از احادیث مرتبط را تحت عنوان مستدرک در آغاز کتاب پس از پایان مقدمه آورده و توضیح می‌دهد:

با توجه به مطالب مؤلف در دو بخش از مقدمه کتاب که می‌گوید: آنچه در این کتاب جمع کردم و آوردم «الصحيح من الاخبار» است. با جست و جو در ابواب مشابه این کتاب در دیگر کتاب‌ها، احادیثی از طریق او در این مضامین بیشتر از آن چه که در این جا نقل کرده، می‌یابیم؛ برای نمونه: در باب دوم، «۱۵» روایت آورده که ما به طریق او در این موضوع به «۲۷» روایت دست یافتیم. و از آن جایی که شیوه مؤلف در اعتبارسنجی و صحت خبر در نزد ما مجهول است، نمی‌توان مستدرک به معنای واقعی برای کتاب مذکور آورد. با این وجود به ابواب مرتبط با این موضوع و احادیث ذیل آنها اشاره می‌کنیم.

۵۱. فی ما رواه الصدوق عن والده فی تمام هذا الموضوع.

۵۲. لازم به ذکر است این سخن مخالف با ادعای مدرسه امام مهدی علیه السلام است که می‌گوید: مؤلف، کتاب را تمام نکرده است.

۱۶. تفاوت سه چاپ در خاتمه

با توجه به اینکه مدرسه امام مهدی (عج) متذکر به نسخه اصل نشده، با خاتمه نسخه «أ» به پایان رسیده و این به آن معناست که اصل نزد آنها نسخه «أ» بوده است. تمّ کتاب الامامة، بحمد الله، و حسن توفيقه، و معونته و صلى الله على خير خلقه محمد و عترته الطاهرين. به تبع، در نشر مجلسی هم کتاب با نسخه «أ» به پایان رسیده است. اما نشر آل البيت با خاتمه نسخه «ب» کتاب را به پایان می‌رساند:

«تمّ کتاب الامامة بحمد الله و حسن توفيقه و صلى الله على خير خلقه محمد و عترته الطاهرين و كتب الحسين بن علي بن الحسين الحميري، في شهر المحرم سنة تسع و سبعين و اربعمائة هجرية». و فرغ من تحرير هذا الكتاب اقلّ العباد علما و عملا، و اكثرهم جهلا و زللا: الراجي عفو ربّه الراحم، ابن محمد رضا محمد يدعى «قاسم» عفى الله عزوجل عن سيئاتهما و حشرهما مع النبي و الولي و ذريتهما، حامدا مصليا مستغفرا. و كان ذلك في شهر رجب المرجب سنة (۱۰۷۹) سبع و تسعين بعد [ال] الف الهجرية.

نتیجه

این مقاله در پی مقابله چاپ‌های مختلف کتاب الامامة و التبصرة بود. دو چاپ مدرسه امام مهدی (عج) و آل البيت از دو نسخه خطی استفاده کرده‌اند و چاپ مجلسی تنها از متن چاپ مدرسه امام مهدی علیه السلام بهره برده است. البته چاپ مجلسی با این که قصد تحقیق مستقل نداشته، اما در صفحاتی، به نکات تحقیقی اشاره کرده است. اما در مقدمه هیچ توضیحی درباره روش خود نداده است. اگرچه چاپ آل البيت نسبت به چاپ مدرسه امام مهدی علیه السلام، به جهت ذکر منابع و دقت بیشتر در تحقیق ترجیح دارد اما هر دو چاپ از اصول و روش خود در موارد متعددی گذر کرده‌اند. با مقایسه دو چاپ اصلی کتاب الامامة و التبصرة، مشخص شد، آسیب متنی «جایگزینی» و «زیادت و نقصان» بیش از سایر آسیب‌ها بوده است. در مجموع، همچنان جای تحقیقی روشمند و دقیق برای این کتاب خالی است.

کتابنامه

۱. قرآن کریم.
۲. الامامة و التبصرة من الحيرة، علی ابن بابویه قمی، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام، ۱۳۶۳ ش.
۳. الامامة و التبصرة من الحيرة، علی ابن بابویه قمی، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۲ ق.
۴. الامامة و التبصرة من الحيرة، علی ابن بابویه قمی، قم، نشر مجلسی، ۱۳۸۶ ش.
۵. آسیب‌شناخت حدیث، عبد الهادی مسعودی، قم، انتشارات زائر، ۱۳۸۹ ش.
۶. معجم مصطلحات الرجال و الدراية، محمد رضا جدیدی نژاد، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۰ ش.
۷. مقباس الهدایة، محمد رضا مامقانی، قم، دلیل ما، ۱۳۸۵ ش.